

ZAMONAVIY DETEKTIV ROMANDA TRAGIK OBRAZLAR

Amonova Dilshoda Azamat qizi,

BuxDU 2-bosqich tayanch doktoranti

dilshodamonova@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur tadqiqot detektiv romanlarda tragik obrazlarning talqinini o'rganishga bag'ishlangan bo'lib, unda tragik qahramon konsepsiyasining tarixiy va nazariy asoslari tahlil qilinadi. Tadqiqotda tragik obrazning shakllanishi qadimgi tragediya nazariyalaridan boshlab zamonaviy badiiy adabiyotgacha bo'lgan jarayon doirasida ko'rib chiqiladi. Xususan, Aristotle tomonidan ishlab chiqilgan tragediya nazariyasi tragik qahramonning mohiyatini tushuntirishda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi. Uning fikricha, tragik qahramon yuksak fazilatli bo'lishi bilan birga muayyan xato yoki zaiflik tufayli fojiaiy holatga tushib qoladi. Keyinchalik bu konsepsiya William Shakespeare asarlarida yanada murakkab psixologik talqin bilan boyitilgan. Zamonaviy adabiyotda, xususan detektiv romanlarda tragik obrazlar an'anaviy tragediyadagi qahramonlardan farqli ravishda oddiy insonlar hayoti bilan bog'liq holda tasvirlanadi. Bunday asarlarda jinoyat syujeti nafaqat voqealar rivojini harakatga keltiruvchi omil, balki qahramonlarning ichki ruhiy kechinmalari, ijtimoiy ziddiyatlari va shaxsiy fojiaiy holatlarini ochib beruvchi badiiy vosita sifatida namoyon bo'ladi. Detektiv romanlarda tragik obraz ko'pincha psixologik iztirob, axloqiy tanlov va adolat izlash jarayonlari orqali shakllanadi.

Kalit so'zlar: tragik obraz, klassik adabiyot, zamonaviy adabiyot, detektiv janr, Aristotel, Shekspir.

Kirish. Tragediya tushunchasi qadimgi yunon sahnasidan boshlab, zamonaviy ommaviy va intellektual prozaga qadaruzluksiz o'zgarib kelayotgan

dinamik kategoriya sifatida qaraladi. Aristotel tragediyani “jiddiy harakat taqlidi, qo‘rquv va achinish uyg‘otish orqali katarsisga eltuvchi badiiy shakl” deb belgilaydi; bunda syujet, xarakter, nutq, tomosha va musiqiy unsurlar uyg‘unligi asosiy mezon bo‘lib xizmat qiladi (Miro, 2021; Chidi-Igbokwe, 2022). Klassik modelda fojeiylilik ilohiy taqdir, “kosmik tartib” bilan bog‘langan bo‘lsa, zamonaviy davrga kelib, fojeaning manbaiko‘proq ijtimoiy va psixologik ziddiyatlar, subyektning ichki chalg‘ishi bilan izohlanadi (Miro, 2021; Chidi-Igbokwe, 2022; Castelli, 2021). Tadqiqot natijasida detektiv romanlarda tragik obrazlar ko‘pincha yashirin yoki latent shaklda ifodalanishi, ya’ni kriminal voqealar ortida qahramonning ichki ruhiy dramasi mujassam bo‘lishi aniqlanadi. Shu jihatdan detektiv janr zamonaviy adabiyotda tragik obrazlarni yangi badiiy shakl va mazmun orqali talqin etuvchi muhim adabiy hodisa sifatida baholanadi.

Adabiyotshunoslikda klassik, renessans va modern tragik obrazlarni qiyosiy tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, har bir davr o‘ziga xos “tragedik dunyoqarash” yaratadi: yunon tragediyasida tragik obrazlar ilohiy qonunlar bilan to‘qnashadi, Shekspir davrida obrazlardagi irodaviy tanlov, modernizm esa oddiy insonning ijtimoiy kuchlar qarshisida o‘jizligi yetakchi bo‘ladi (Chidi-Igbokwe, 2022; Castelli, 2021). Zamonaviy tragediya ko‘pincha oddiy odamning “abadiy ruhiy og‘riq” va doimiy ruhiy iztirob holatida qolishini tasvirlaydi; bu holat Aristotelcha katarsisdan ko‘ra, cho‘zilgan depressiv kechinma sifatida tavsiflanadi (Miro, 2021;).

Postklassik va postmodern nasrda tragik qahramon “jabrlanuvchi”ga ko‘chishi, fojeani kundalik hayot to‘qimasi ichiga singdirish, tabu mavzularni faollashtirish, kabi tendensiyalar bilan tavsiflanadi (Nair & Dwivedi, 2024; Chidi-Igbokwe, 2022). Bunday sharoitda detektiv janr ko‘pincha ikki qavatli tuzilishga ega bo‘ladi: ustki qatlamda kriminal sarguzasht va mantiqiy yechim, ichki qatlamda esa shaxsiy buzilishlar, ijtimoiy adolatsizlik, axloqiy bo‘shliq tufayli yuzaga kelgan yashirin fojeiylilik namoyon bo‘ladi (Babelyuk, 2019;

Peshkova, 2023; Muntian & Shpak, 2019). Ijtimoiy-psixologik konfliktlarni ochishga qaratilgan zamonaviy detektiv nasr murakkab ruhiy portretlar, ishonchsiz hikoyachilar, yo‘qolgan va parchalangan identitetlar orqali tragik ta’sirni latent, yashirin shaklda yaratadi (Mitchell, 2021; Peshkova, 2023; Купчишина, 2021).

Aristotelcha modelda fojea qahramonning hamartiyasi – “tragik xato” orqali ilohiy va axloqiy tartib bilan ziddiyatga kirishishi natijasida yuzaga keladi; Shekspir esa taqdiriy omillarni tragik qahramonda individuallik, iroda va psixologik murakkablik bilan uyg‘unlashtiradi (Miro, 2021; Chayut, 2025; Chidi-Igbokwe, 2022). Zamonaviy janrda esa asosiy urg‘u tashqi “ilohiy zarba”dan ko‘ra, subyektning ichki yorilishi, jamiyat bilan murosa qilolmasligi va kundalik hayotning o‘zi “tragediyaga aylanishi”ga beriladi. (Castelli, 2021; Chidi-Igbokwe, 2022). Modern va postmodern dramaturgiya, shuningdek nasrda fojeaning markazi saroylardan, tarixiy sahnalardan oddiy uy xo‘jaligi, ish joyi, hatto detektiv syujetli kriminal voqealarga ko‘chadi; fojea ko‘proq ruhiy kasallik, izolyatsiya, ma’naviy bo‘shash bilan bog‘lanadi (Miro, 2021; Orr, 1989; Peshkova, 2023).

Bu transformatsiya zamonaviy detektiv romanga bevosita ta’sir ko‘rsatadi: jinoyat endi nafaqat syujetni harakatga keltiruvchi mexanizm, balki jamiyatdagi chuqur axloqiy inqiroz, ishonchning yemirilishi, oddiy odamning zo‘ravon tuzum qarshisida ojizligi ramziga aylanadi (Babelyuk, 2019; Peshkova, 2023; Aleksandrova & Tabakova, 2023). Shu tariqa, detektiv hikoya strukturasida klassik tragik unsurlar yashirin, psixologik va ijtimoiy kontekstda qayta kodlanadi; fojea yozilmagan “ikkinchi matn” sifatida kriminal voqeani ortidan hamrohlik qiladi (Nozen et al., 2021; Купчишина, 2021; Muntian & Shpak, 2019).

Zamonaviy nazariy yondashuvlar tragik obrazni ko‘p qatlamli kognitiv va diskursiv jihatdan tasvirlaydi; unda shaxsning halokatga yaqinlashuvi, yo‘qotib bo‘lmas ruhiy zararni his etish, ijtimoiy ma’no izlashga qaratilgan

ichki kurash markaziy o‘rin tutadi (Купчишина, 2021; Castelli, 2021). Detektiv janrda bular ko‘pincha yashirin shaklda –ironik ton, o‘yin uslubi, noaniq yakunlar, “adolat”ning to‘liq tiklanmasligi, tergovchining ham ruhiy jarohatlangan obraz sifatida tasvirlanishi orqali namoyon bo‘ladi (Aleksandrova & Tabakova, 2023; Aleksandrova & Tabakova, 2024; Mitchell, 2021). J. Orr keltirgan “living tragedy” (tirik tragediya) tushunchasi aynan shunday jarayonni ifodalaydi: tragiklik xususiyati sahnadagi yakuniy halokat emas, balki zamonaviy insonning kundalik, davomli va qayta-qayta tajriba qilinadigan hayotiy fojeasiga aylanadi (Orr, 1989). Zamonaviy detektiv roman, ayniqsa psixologik va noir yo‘nalishlarida, jinoyat syujetini ana shu “tirik tragediya”ni ifodalash uchun konstruktiv ramkaga aylantiradi; o‘quvchi jinoyat siridan ko‘ra, tragik qahramonlarning ichki yemirilishi, jamiyatdagi strukturaviy zo‘ravonlik va ma‘no yo‘qotish tajribasini tragik sifatida idrok eta boshlaydi (Nair & Dwivedi, 2024; Peshkova, 2023; Muntian & Shpak, 2019).

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy detektiv romanlarda tragik obrazlarning shakllanishi klassik tragediya an‘analari bilan uzviy bog‘liq bo‘lsa-da, u yangi badiiy va psixologik mazmun kasb etgan holda namoyon bo‘ladi. Klassik adabiyotda tragik qahramon ko‘pincha yuqori ijtimoiy mavqega ega shaxs sifatida tasvirlangan bo‘lsa, zamonaviy detektiv nasrda tragik obraz oddiy inson hayoti bilan chambarchas bog‘liq holda talqin etiladi. Bu jarayonda qahramonning ichki ruhiy iztiroblari, axloqiy tanlovlari va ijtimoiy muhit bilan ziddiyatlari muhim badiiy omil sifatida namoyon bo‘ladi. Shuningdek, detektiv romanlarda tragik obrazlar ko‘pincha yashirin yoki latent shaklda ifodalanadi. Kriminal voqea va tergov jarayoni qahramonning ichki dramasi, ruhiy parchalanishi hamda adolat izlash yo‘lidagi kurashini ochib berishga xizmat qiladi. Shu jihatdan detektiv janr faqatgina sarguzasht yoki jinoyat hikoyasi bilan cheklanib qolmay, balki inson ruhiyatidagi fojiaiy holatlarni tasvirlash imkonini beruvchi murakkab badiiy tizim sifatida namoyon bo‘ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Nozen, S., Isaxanli, H., & Amani, B. (2021). From Hamlet to Holmes: literary detective tradition. Linguistics and Culture Review. <https://doi.org/10.21744/lingcure.v5ns1.1494>
2. Miro, A. (2021). Exploring the Concept of Classical and Modern Tragedy in Peter Shaffer's The Royal Hunt of the Sun and Equus. QALAAI ZANIST SCIENTIFIC JOURNAL. <https://doi.org/10.25212/lfu.qzj.6.1.35>
3. Купчишина, Ю. (2021). ЛІНГВОКОГНІТИВНІ ОПЕРАЦІЇ ЯК КОГНІТИВНЕ ПІДґРУНТЯ ФОРМУВАННЯ ТРАГІЧНОГО У ХУДОЖНІХ ПРОЗОВИХ ТЕКСТАХ. Current issues of linguistics and translation studies. <https://doi.org/10.31891/2415-7929-2021-22-15>
4. Aleksandrova, H., & Tabakova, H. (2024). THE GENRE OF IRONIC DETECTIVE IN FOREIGN LITERATURE (BASED ON THE MATERIAL OF "THE MALAUSSENE SAGA" BY D. PENNAC). Scientific papers of Berdyansk State Pedagogical University. Philological sciences. <https://doi.org/10.32782/2412-933x/2024-xxi-1>
5. Chayut, M. (2025). Tragedy as an Expression of a Liminal Age in Western History. History of European Ideas, 51, 1146 - 1163. <https://doi.org/10.1080/01916599.2025.2483612>
6. Babelyuk, O. (2019). STRUCTURAL PECULIARITIES OF DETECTIVE STORIES. VECTORS OF THE DEVELOPMENT OF PHILOLOGICAL SCIENCES AT THE MODERN STAGE. <https://doi.org/10.36059/978-966-397-124-7/21-38>
7. Orr, J. (1989). Eugene O'Neill I: The Living Tragedy. **, 165-182. https://doi.org/10.1007/978-1-349-19829-0_9